

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת חקת, תשס"ג
מספר 503מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

נחש הנחושת

כאשר שיבר משה את לוחות העדות מסופר עליהם: "והלחת מעשה א-להים המה והמכתב מכתב א-להים הוא חרות על הלחת" (שמ', ל"ב, טז).¹ בכך ביטא משה את חששו שאם יעביר את הלוחות לעם ישראל המרקד סביב עגל הזהב, יעבדום העם כפי שהם עובדים עתה את העגל, דהיינו את הלוחות גופם ולא את הכתוב בהם (לפי 'משך חכמה' על אתר).

החשש הזה קיים לגבי כל דבר מוחשי האמור לשמש כסמל המייצג מבע רוחני נעלה שמעבר לחפץ עצמו. לא המהות הפיזית, אלא המסר הרוחני הקדוש המיוצג על ידה הוא המאציל עליה קדושה, או בלשונו הנחרצת של הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק (שם, שם):

סוף דבר אין שום ענין קדוש בעולם ויוחס לו העבודה והכניעה, רק השי"ת שמו הוא קדוש במציאותו המחויבת ולו נאווה תהלה ועבודה.

הוא הדין גם לגבי מעשי הפלא המסופרים במקרא, כפי שמסביר י' קויפמן (תולדות האמונה הישראלית, ספר ב, עמ' 473):

סממני הפלא שמשו לאמונה המקראית חומר מעולה להביע בהם את האידיאה החדשה. כי שתי פנים לפלא: הוא יכול להראות כנצוץ של כוחות מגיים-נצחיים הנברקים באופן מסתורי ופורצים לרגע את סדרי הטבע, והוא יכול להראות כנצוץ הרצון האלוקי העליון השולט בכל והקובע גם את חוקי הטבע.

את נחש הנחושת מצווה ה' לעשות. אין כאן אמצעים קבועים (שמות, קמעות, לחשים), אלא אמצעים יחידים ומיוחדים, פרי גילוי מיוחד של רצון האלוקות. אין מדובר כאן בפעולה מאגית, שהרי הנחש אינו קמע, והוא לא היה אמצעי קבוע, אלא דבר חולף בלבד המגלה את רצון ה', בניגוד ל"פעולה מאגית אלילית הנראית כפועלת מכח עצמה, שאין צורך בכח-עליון להפעלתה".²

יש להניח שתובנה זו היא שהניעה את המלך חזקיה לכתת את נחש הנחושת כפי שכתוב: "הוא הסיר את הבמות ושבר את המצבת וכתת את האשרה וכתת נחש הנחש" אשר עשה משה כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן" (מל"ב י"ח, ד). וכפירושו של רד"ק לפסוק:

היו חושבים כי טוב הוא להיות אמצעי ולעבוד אותו והיה מונח מימות משה זה הנחש לזכרון הנס כמו צנצנת המן... וחזקיהו ראה לבער אותו כשביער העבודת גילולים, כי בימי אביו היו עובדים לו כמו לעבודת גילולים, אף-על-פי שהטובים היו זוכרים בו הנס אמר: טוב לבער אותו וישכח הנס מלהניחו ויטעו בני ישראל היום או מחר אחריו.

חזקיהו אף כינהו, על דרך ההקטנה, "נחשתן". דהיינו נחש נחושת קטן, כדי להבליט את חוסר הקדושה שבתבנית הנחש, אף שנעשתה ע"י משה על-פי צו הא-ל.

¹ כל ההדגשות במאמר הן של המחבר ואינן במקור.

² "דעת מקרא" לבמ', כ"א, ח.

הווה אומר: כל עוד נחש הנחושת מילא את ייעודו המקורי כמסייע בהכרת הנס ובחזיון האמונה במחוללו, היה לו מקום בבית המקדש לצדה של צנצנת המן בעלת הייעוד הזהה, אך כאשר הפך הוא עצמו למושא הפולחן, הרי שדינו כדין שאר סממני עבודת הגילולים שהשמיד חזקיהו.

זוהי כנראה אף כוונת המשנה המפורסמת (ראש השנה, ג, ע"ח): "וכי נחש ממית, או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים – היו מתרפאים, ואם לאו – היו נמוקים". המשנה מכוונת לכך שהכל תלוי בכוונת הלב, כדברי המהרש"א ב"חידושי אגדה" על דברי המשנה בגמרא שם, כט, ע"א:

דבכוונת הלב תליא מלתא... וכן הענין ב'עשה לך שרף' לפי שחטאו שוב במן שאמרו: 'ונפשנו קצה בלחם' וגו' והוצרך משה להתפלל עליהם ובשימת השרף על הנס הראה להם שלפי רוע כוונתם שלא לשם-שמים נענשו ואם מסתכלין וכו'.

דברי המהרש"א מסכמים את הרעיון שהבאנו לעיל: "הכוונה", כדברי המשנה, היא הקובעת את טיב ההתייחסות של האדם כלפי העצם המוחשי. אם החפץ מסייע לאדם להתכוון בצורה נכונה לרעיון שאותו הוא מייצג, אזי הוא כלי חיובי, אך אם חלילה הוא 'מכוון' את האדם לשמש לו כאובייקט להערצה ולסגידה – אין בינו לבין עבודה זרה ולא כלום.

המהרש"א מתייחס גם למהות החטא של בני ישראל שהביא עליהם את עונש מכת הנחשים ובכך נתמקד להלן.

לדעת הרש"ר הירש על אתר, חטאם של בני ישראל היה שלא הכירו בנסים שליוו אותם לאורך כל נדודיהם במדבר:

לא באה נשיכת הנחשים אלא כדי להראות לעם, שעל כל צעד ושעל אורבות לו סכנות ורק כוחו של הבורא יתברך באורח ניסי מרחיקין ריחוק רב כל-כך שאפילו בעל הנס אינו מכיר בניסו. כל הנשוק הוטל עליו רק לשים כל מעיניו בדמות הנחש למען ידע ויבין אף לאחר שחסדי הבורא הרחיקו מעליו את הנחשים – כי הסכנות מצויות תמיד... והקב"ה הוא שומרנו ומצילנו, ויחשב כל רגע ורגע בחיינו כמתנה חדשה מידו יתברך.

נחש הנחושת מבטא אפוא את הרעיון של ההכרה בנס שאנו נצרכים לו לקיומנו בכל עת ובכל אתר. התעלמות ממנו היא בגדר חטא, ובגינו של חטא זה נענשו ישראל, כי לא ראו נס בזה שלא הוכשו עד עתה על-ידי הנחשים, ואסור היה עליהם לקבל עובדה זו כמוכנת מאליה, כדברי המדרש [מד"ר, יט, כב]: "להודיעך נסים שעשה להם הקב"ה אותן גירה בהן".

המלבי"ם מצא תימוכין לרעיון זה בדיוק לשוני בפסוק:

'והביט אל נחש הנחשת': שכבר התבאר אצלי שיש הבדל בין ראייה והבטה, שהבטה מציין פנות המחשבה והעיון אל הדבר שענין והבין ענין נחש הנחושת שעשה משה ולמד להכניע יצרו וחי.

"הכנעת היצור" בהקשר זה מובנה – הכרת הנס שבמן, אף אם רצונם של ישראל היה במזון טבעי שלא על דרך הנס. בכיוון זה פירש בעל 'עקידת יצחק':

ומתוך צערם באו לבקש תואנות ותלונות מצד הלחם ההוא הא-להי שזוונים בו וגם המים הנתונים להם בנס, ואמרו שהדברים אשר להם כן הן בלתי בטוחים וכמו שאמרו: 'אין סומכין על הנס' (קידושין לט, ע"א), ואחר שהם קלי ההסרה היה נחשב להם כאילו אין להם די סיפוקם... ולפי זה דן אותם ה' יתברך על-פי דרכם ואמר: כיון שאין חפצכם לחיות כי-אם על המנהג הטבעי, אף אני אעשה זאת לכם שאניח הנחשים אשר במדבר הגדול ההוא לטבעם ולא אחסום פיהם מהזיק לכם כמו שעשיתי עד הנה.

ר' יצחק עראמה מעלה את הטיעון ההלכתי, שכביכול השתמשו בו בני-ישראל, לפיו 'אין סומכין על הנס', אך אין בטיעון זה לסתור את העובדה שחיינו מתנהלים בנסים בכל יום, והתעלמות מעובדת קיומם היא בחזקת כפיות טובה בחסדי הא-ל עימנו, ועל כך הם נענשו בהסרת היסוד הנסי שבהשגחת הבורא. לפיכך, נס נחש הנחושת בא לתקן את העיוות המוסרי הזה, כדבריו:

ולזה הודו במה שחטאו עליו ראשונה ובקשו ממנו שיתפלל על חזרת הנס ההוא למקומו... והוא שיכירו וידעו הענין הגדול ההוא הנסיי הזה שיחיה המוכה במכה ויתרפא החולה במחליא... והוא קיום האמונה ביכולת הא-להי אשר עליו נאמר: 'וצדיק באמונתו יחיה' (חבקוק ב, ד).

אחד הכשלים המוסריים השכיחים הוא ייחוס יד המקרה לשגרת חיינו במקום לייחסה להנהגת הנסית של הבורא. כדברי ה'בכור שור':

לא היה הנחש מחיה ואין בו שום רפואה, אלא מפני קדושת השם נעשה, שכשרואין שהמביט אל הנחש וחי כמו שאמר הקב"ה, ושאינו – מת, מכירים שמאת הקב"ה להם החיים. שאם היו מעצמן חיים ומתים יאמרו: מקרה הוא, יש וחי ויש ומת, ומה שעשה נחש לא דבר אחר, כדי להגדיל הנס שהקב"ה מכה באיזמל ומרפא באיזמל (מובא במכילתא בשלח, ויסע עמ' 156) ואם היה רצונו של הקב"ה לא היו צריכין שום דבר, אלא היו מתרפאים מיד, אלא להגדיל הנס **ושלא יאמרו מקרה הוא.**

לסיכום:

נס נחש הנחושת בא ללמדנו שני רעיונות בסיסיים באמונה: א. אין לייחס לחפצים קדושה שאינה מבטאת רעיון שמעבר לחפץ עצמו, שמא נחטא חלילה ב'עבודה זרה'. ב. אין להתייחס לקיומנו הפיזי כאל דבר המובן מאליו, אלא עלינו להבין שיש בו יסוד נסי, ועלינו להכיר על כך תודה לבורא (זיקה לרעיון זה קיימת בברכת 'אשר יצר').

ד"ר יאיר ברקאי
ירושלים